

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ: ІННОВАЦІЇ ОСМИСЛЕННЯ

Анотація. Авторами проаналізовано Єлисаветградське народне повстання 1918 р., яке стало історичною основою повісті Юрія Яновського «Байгород». У цій публікації здійснюється пошук відповіді на питання, до чого не розкритого літературознавцями: чи мав головний герой повісті «Байгород» прототипа і хто ним був? На підставі залучення нових фактів, віднайдених в архівах, та матеріалів тогочасної преси, припущено, що прототипом Кіхани, головного героя повісті, є Шура (Олександр) Козинцев, студент Земського реального училища, в якому навчався і Юрій Яновський. На користь власної версії автори пропонують аналіз відповідних уривків повісті з описом реальних подій, висвітлених на шпальтах преси, знаходять подібність між літературним героєм та його прототипом.

Ключові слова: Нова українська школа, повість, Байгород, народне повстання, прототип, Юрій Яновський.

Abstract. The author analyzes the Yelisavetgrad People's Uprising of 1918, which became the historical basis of Yuri Yanovsky's story «Baygorod». This post looks for an answer to a question not previously revealed by literary critics: whether the protagonist had a prototype of Baygorod and who he was. Based on the attraction of new facts found in the archives and materials of that time, it is assumed that the prototype of Kihana - the protagonist of the story is Shura (Alexander) Kozintsev, a student of Zemsky Real School in which he studied, Yuri Yanovsky - author of the story «Baygorod». In favor of his own version, the authors compares relevant passages from the story with the description of real events, covered in the press, finds a similarity between the literary hero and his prototype.

Keywords: New Ukrainian School, story, Baygorod, popular uprising, prototype, Yuri Yanovsky.

Вступ. Повість «Байгород» – один із найзагадковіших та найромантичніших творів Юрія Яновського. Історичною основою повісті стали події Народного повстання 1918 р. у Єлисаветі (Єлисаветграді), які було проаналізовано одним із авторів цієї статті у кількох публікаціях [6; 7].

Аналіз досліджень і публікацій. Вперше цю повість надрукували в 1927 р. у журналі «Ваплите» і вона майже відразу потрапила під цензуру. Коли ж у 90-х роках заборону на друк було скасовано, то твір став об'єктом уваги та аналізу таких літературознавців як Володимир Кобзар [5], Володимир Панченко [8], Юрій Шевельов [11, с. 136], Григорій Гусейнов [2, с. 221-222]. У 2018 р. колектив кропивницьких та київських дослідників підготував ґрунтовну літературно-історичну розвідку, присвячену цій повісті [10]. Її автори розкрили своєрідний «код Юрія Яновського», який у трагічному для українців 1933 р. занотував: «і думав я не тільки те, про що писав у

книгах» [8, с. 88]. Дослідники розв'язували проблему, яку Ю. Яновський поставив на сторінках повісті «Байгород»: «Суто наукова мова нашої розвідки має показати, як легко повставати і як тяжко потім фахівцям і вченим домішувати сюди історії, що її хватило б для десяти єгипетських династій» [10, с. 69].

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Після виходу цієї книги під назвою «Таємниці «Байгорода» Юрія Яновського», під час презентацій та відгуків на видання, авторському колективу доводилося чути питання: хто ж був прототипом Кіхани, одного з головних героїв повісті «Байгород»? Це ще одна загадка, яку Юрій Яновський запропонував майбутнім читачам та дослідникам: «Кому ми присвячуємо героя? Починаючи з цього місця, ми розкрили свої наміри. Тобі дивно читачу? Ти морщиш чоло?» [10, с. 35].

В. Панченко припустив, що прототипом Кіхани міг

бути сам Ю. Яновський. Зокрема, в книзі «Морський рейс Юрія III» він писав: «Мабуть, Яновський 1919 р і справді був багато чим був схожий на свого Кіхану з «Байгорода», заглибленого в хмари романтичного юнака, якому хочеться бути сильним, благородним лицарем як у любові, так і боротьбі повсталих байгородців» [8, с. 19]. За сюжетом повісті Кіхана є одним з героїв повстання, який загинув від кулі анархіста-кулеметника. На підтвердження версії Володимира Панченка була й думка краєзнавця Сергія Плачинди про те, що Юрій Яновський був не лише свідком, а й учасником повстання як член санітарної дружини [9].

Мета статті. Здійснити літературознавчий та історичний аналіз тексту та встановити прототипа головного героя повісті. Спробуємо подискутувати з В. Панченком: знайомим літературознавцем, фахівцем біографії та творчості Ю. Яновського та запропонувати читачеві власну версію. Для цього повернемося до тексту повісті та використаємо матеріал, віднайдений на шпальтах газети «Голос Юга», що виходила в Єлисаветграді в 1918 р. і багато писала про події «Народного повстання» 1918 р.

Наукова новизна та результати дослідження полягають у встановленні реального прототипу головного героя повісті «Байгород» Кіхани.

Для досягнення поставленої мети дослідження автори послуговувалися міждисциплінарними методичними оптиками: історичного та літературознавчого аналізу тексту повісті «Байгород» та матеріалів місцевої преси, у яких йшлося про події «Народного повстання» 1918 р. у Єлисаветграді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізацію заявленої мети дослідження варто почати з уривку, у якому Юрій Яновський змальовує Кіхану: «Герой наш – іще юнак зовсім. Він юнак, з якого, може ще виросте лицар» [10, с. 35]. Натяк на вік Кіхани ми вбачаємо в історії його кохання з Лізою, якій дев'ятнадцять років. Ліза мріє про кохання і чекає сильного юнака: «О, коли б мені сильний юнак! Я чекаю його всі дні!» [10, с. 39]. Згідно з сюжетом повісті Кіхана став одним з лідерів повстання та героїчно загинув.

Гортаючи шпальти газети «Голос Юга» за 1918 р., вдалося натрапити на некролог, який дозволив обґрунтувати власну версію стосовно того, кому ж Юрій Яновський присвятив свого героя. Але перш ніж використати цей матеріал,

повернімося до сторінок «Байгорода». Одним з епізодів повісті є опис бою єлисаветградців з анархістами, який відбувся в березні 1918 р. у самісінькому центрі міста. В пошуках джерел, які б дозволили розкрити історичну картину повстання містян проти більшовиків та анархістів, вдалося відшукати три описи цієї сутички. Перша – літературна Юрія Яновського, в якій єлисаветградці беруть верх над анархістами. Містяни вдало атакували вантажівку ворога та захопили потрібну їм зброю. Кіхана зробив перший влучний постріл і став одним з героїв сутички: «Перша ця перемога дала до півтора десятка винтовок, кулемета й десяток гранат, з якими їхали анархісти» [10, с. 64].

Дві інші версії цього бою належать перу одеських та єлисаветградських журналістів, які доводять його достовірність. Ось інформація з часопису «Вісник Одеського земства» від 9 березня 1918 р.: «Загони авіаційного дивізіону та робітники заводу Ельворті на автомобілях із кулеметами вступили в боротьбу з панцерником Никифорової. Бій відбувся на розі вулиць Дворцової та Миргородської (нині Театральна та Шульгиних). Авіатори кинули ручну гранату, а потім розпочалася перестрілка, яка тривала чверть години. Із наближенням вечора тривога посилюється» [10, с. 108].

Єлисаветградський часопис «Голос Юга» відзначив, що в цій сутичці загинув перший учасник народного повстання: «Щедро заплатило населення нашого міста данину тому демону руйнування та зла, який налетівши ураганом, забрав свою велику жертву. Загинули десятки людей, серед яких були й діти, й квітучі юнаки, й люди зрілого віку. Одні загинули випадково, але більшість самі пішли назустріч небезпеці, вставши на захист міста.

Хотілося б відзначити першу вирвану смертю жертву. Першим, хто віддав своє життя для захисту міста від набігу злочинної зграї, це Шура Козінцев. Він віддав їй, квітучу та чарівну, на порозі своєї дев'ятнадцятої весни. Запальний та рішучий, він, при перших чутках про небезпеку для міста кинувся в лави, тоді ще небагатьох захисників. Не зважаючи своїх сил, не усвідомлюючи, який спротив він може вчинити, не припускаючи розходження слова й діла, він вирішив бути там, де дають відсіч насильству.

Його бачать в бігу з рушницею в руках, стримують, прохають повернутися, але

він – весь зрив та прагнення – кидається в автомобіль авіаційного загону, який проїжджав поруч, який за декілька хвилин зустрінеться з панцирником анархістів. Панцирник обсипав відкриту вантажівку кулеметним вогнем. Дві смертоносні кулі пронизали йому горло, його заносять до найближчого лазарету й за декілька хвилин молоде квітуче життя відлітає навіки...

Він лише в минулому році закінчив місцеве реальне училище й готувався в університет, але доля вирішила інакше» [1].

На нашу думку, саме Шура Козінцев і був прототипом Кіхани. По-перше, літера «к», з якої починається його прізвище, співпадає з ім'ям головного героя «Байгороду». По-друге, вони обидва юнаки дев'ятнадцяти років. По-третє, як і герой повісті Кіхана, Козінцев гине від кулі кулеметника. Цитуємо Юрія Яновського: «Варто тепер кулеметчикові надушити курок, щоб Кіхану одразу пронизали кулі... Обличчя помертвіло. Кіхана провів по ньому рукою і глянув на руку чи не лишилося там крейди. Кулеметчик присів до кулемета і надушив курок... Пронизані кулеметними кулями груди Кіхани віддали всю свою кров... Йому в уяві став кулеметчик, що надушив курок... Кіхана був мертвий. Тіло лише витяглося на тім місці, де його зупинив кулеметчик» [10, с. 89, с. 93, с. 94]. На нашу думку, смерть головного героя від кулі кулеметника, про яку Юрій Яновський згадав кілька разів, є не випадковістю, а поінформованістю про обставини смерті його ровесника Шури Козінцева.

Спостерігаємо також подібність образів Кіхани в повісті Юрія Яновського та рис характеру Шури Козінцева, про які згадував автор некрологу. Ю. Яновський наділяє свого героя рисами Дон Кіхота і робить його «небожем славного ламанчця» і дає йому перша ім'я «дядька» – Кіхана. [10, с. 35]. Автор некрологу так само виокремив у Олександра Козінцева риси головного героя роману Сервантеса, якому властиві шляхетність та самопожертва: «За юнацьким поривом та гарячковістю вже можливо було розгледіти в ньому риси мужнього характеру, який не пасує перед небезпекою і не схиляється грубій

силі...» [1]. Невідомий автор некрологу сподівається, що смерть Олександра Козінцева вплине на суспільство й «настане неминучий злам в людських серцях і однією з причин буде мученицьки пролита кров таких жертв як Шура Козінцев» [1].

Крім того, маємо ще один аргумент на користь цієї версії. У некролозі «Пам'яті Шури Козінцева» згадувалося, що він навчався в Земському реальному училищі, тобто в тому закладі, у якому здобув освіту Юрій Яновський! Ознайомлення зі списками учнів реального училища підтвердило цей факт. Олександр Олександрович Козінцев дійсно закінчив Земське реальне училище в 1917 р. [3, арк. 1зв; 4, арк. 15]. Юрій Яновський, який достатньо достовірно описав події «Народного повстання» та, ймовірно, був його учасником, навряд чи не міг не знати про це! В Єлисаветградському часописі «Голос Юга» друкувалися прізвища загиблих, серед яких був і Олександр Козінцев [1]. Учасників повстання поховали неподалік від Земського реального училища на плацу Кавалерійського училища у братській могилі. У Єлисаветграді планували на честь захисників міста встановити два пам'ятники на добровільні внески та за рахунок коштів місцевого самоврядування. Зміна влад у 1918 р. завадила цьому, а в 1919 р. білогвардійці, які певний час контролювали Єлисавет, знищили місце поховання на плацу. В 1920 р. до влади в Єлисаветграді повернулися більшовики, які стерли з людської пам'ятки згадки про героїв «Народного повстання», бо не могли пояснити той факт, що робітники й селяни повстали проти «робітничо-селянської влади».

Висновки. Ми не можемо стверджувати, що Юрій Яновський читав некролог з газети «Голос Юга». Невідомо, чи були знайомі Олександр Козінцев та Юрій Яновський, хоча різниця у віці між ними була всього два роки, але чимало подібностей образів Кіхани та Козінцева дозволяють припустити, що, можливо, саме героїчна смерть Олександра Козінцева надихнула Юрія Яновського на написання повісті «Байгород», а головний герой – Кіхана був посвятою йому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голос Юга. 1918. 8 (21) березня.
2. Гусейнов Г. Піщаний Брід та його околиці. Дніпропетровськ : Арт-прес, 2007. 492 с.
3. Державний архів Кіровоградської області (ДаКіро). Ф. 60, оп. 1, спр. 283
4. ДаКіро. Ф. 60, оп. 1, спр. 302.
5. Кобзар В. Подорож у Байгород. Кіровоградська правда, 1982. 25 липня.
6. Митрофаненко Ю. «Народне повстання» 1918 р. в Єлисаветграді. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: збірник наукових праць. Київ, 2006. Вип. 32. С. 95 – 125.
7. Митрофаненко Ю. Аксиологічний контекст історичної прози Юрія Яновського: традиції трактування та інновації осмислення. Літопис Волині. 2023. № 28. С. 141 – 146. URL: <https://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/422>
8. Панченко В. Морський рейс Юрія Третього. Кіровоград, 2004: ПВЦ Мавік, 148 с.
9. Плачинда С. Юрій Яновський. Київ: Дніпро, 1967. 279 с.
10. Таємниці Байгорода Юрія Яновського. Літературно-історична розвідка / упор. Б. В. Стасюк. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018, 204 с.
11. Шевельов Ю. Я, мені, мене (і довкруги). Спогади у 2 т. Харків, Нью-Йорк, 2001. Ч. 1: В Україні.